

Mile Bogović

Posljedice politizacije glagoljice u 19. stoljeću

Sažetak

Već od samih početaka glagoljice i staroslavenskog bogoslužja u Hrvatskoj očituje se jak politički utjecaj na život i razvoj jednoga i drugoga. To je očito na splitskim saborima u vrijeme kralja Tomislava, zatim u 11. stoljeću kada je u Dalmaciji prevladao zapadni odnosno papinski utjecaj, sredinom 13. stoljeća kada su se izmijenili politički odnosi između Zapada i Istoka, pa sve do napuštanja glagoljice i staroslavenskog jezika u bogoslužju. Posebno je politički utjecaj uočljiv u vrijeme izdanja Parčićeva glagoljskog misala 1893. U susjednim biskupijama, Senjsko-modruškoj i Krčkoj, bili su različiti politički utjecaji, što je uvelike utjecalo na prijam tog misala kod naroda i klera jedne i druge biskupije. U Krčkoj biskupiji Misal je bio jak pomoćnik u otporu sve jačoj talijanizaciji, a u Senjsko-modruškoj biskupiji on je shvaćen kao otvaranje vrata prema opasnom Istoku. Razlog je u spomenutoj politizaciji glagoljice i staroslavenskog bogoslužja. Navedeni primjeri zorno ilustriraju činjenicu da glagoljica nije nikada bila samo lingvističko i liturgijsko pitanje i problem. Ona je uvijek bila korištena i kao politički uteg, državni i crkveni, kako u slučajevima kada se poticao njezin razvoj, tako i onda kada se taj razvoj nastojao zaustaviti ili prekinuti. Ako se ta dimenzija njezina života ispusti iz vida, može se lako doći do krivih shvaćanja i tumačenja, kako njezina nastanka, tako i njezina života sve do danas.

Glagoljica i staroslavensko bogoslužje *granično* je pitanje i uvijek je sudbina jednoga i drugoga pojma ovisila o raznim pomicanjima granica, vjerskih i političkih.

Glagoljička i staroslavenska tradicija javljaju se na području bizantske vlasti u Istri i Dalmaciji. (Kvarnerski otoci bili su u Donjoj Dalmaciji.) Kada je to područje došlo pod vlast hrvatskoga kralja i zapadnog patrijarhe (pape), tj. kada su pomaknute granice, na splitskim saborima 925. i 927. postavljena je u pitanje daljnja opstojnost te istočne ili bizantske prakse na području koje je u vrijeme kralja Tomislava bilo uključeno u zapadni politički i vjerski utjecaj.

U 11. stoljeću dolazi do sličnoga povijesnog pomaka i slične su posljedice. Hrvatski su kraljevi uz pomoć pape, ili papa uz pomoć hrvatskih kraljeva, prešli granicu bizantske vlasti i jurisdikciju bizantskog patrijarhe i opet se suočili sa sebi stranom praksom. Još nije dobro razjašnjeno kakvih je dimenzija bila tada pobuna

glagoljaša i do kakvih je kompromisa moralo doći. Po svojoj prilici jedni su se prilagodili novim prilikama, a drugi su otišli noseći sa sobom i knjige koje im na Istoku više nisu koristile pa su se sačuvala.

U 13. st. došlo je, u vrijeme IV. križarske vojne, do stvaranja Zapadnoga Carstva na Bosporu (1204.–1261.). Političko jedinstvo Rima i Carigrada potaklo je oživljavanje vjerskoga jedinstva. Iluzorno je bilo graditi jedinstvo uvođenjem latinskog jezika na Istok. Višejezičnost se postavljala kao *conditio sine qua non*. Tada staroslavenska služba Božja unutar Katoličke crkve postaje atraktivna za povezivanje istočnih i zapadnih Slavena pod vodstvom Rima. Pismo pape Inocenta IV. iz 1248. g. odraz je te atmosfere. U vrijeme traženja jedinstva Katoličke i Pravoslavne crkve i u pokušaju sjedinjenja, staroslavenska služba Božja izvlači se kao argument u prilog te povezanosti. To se zbiva u vrijeme Firentinske unije (1439.), a još izrazitije u 17. i 18. stoljeću kada se rađa ideja sveslavenske solidarnosti koja je glagoljicu smjestila u okvire ćirilometodske baštine iz kojih će se teško osloboditi. U tim okvirima ona se uglavnom i danas sagledava.¹

U 19. st., kada se stvara moderni pojam nacije, glagoljica i staroslavenska liturgija postaju važan faktor u stvaranju granica nacionalnih država. O tome bih želio reći nekoliko prosudba koje se temelje na različitu odnosu prema glagoljici u dvije susjedne biskupije: Senjsko-modruškoj i Krčkoj. Te su različitosti uvjetovane dobrim dijelom razlikama među političkim prilikama i programima.

Nakon što je II. vatikanski sabor dao zeleno svjetlo za uvođenje narodnog jezika u liturgiju, Josip Burić je u *Novom životu* objavio članak: »Pobjeda šćaveta«. U članku opisuje kako je u 19. stoljeću u senjskoj i modruškoj biskupiji u misu uveden narodni govorni jezik. Kada se 1893. g. trebalo vratiti na glagoljicu i staroslavenski, nastala je žestoka reakcija naroda a djelomično i klera (Burić 1965: 246–257).² U isto vrijeme na otoku Krku novi misal dočekan je s oduševljenjem kojemu ne samo da se nije suprotstavio ni biskup stranac – Anton Mahnić, nego ga je još više ojačao. Zapitao sam se kako to da je gledanje na istu pojavu u tim dvjema susjednim biskupijama tako različito. Pokušat ću dati neke odgovore na ta pitanja.

Smatram da je glavni razlog različitim stavovima u tom pitanju u političkom okviru:

Na području Senjsko-modruške biskupije narodu je u to vrijeme govoreno da za njega glavna opasnost dolazi s istoka i sve ono što nas je s tim istokom povezivalo nije dobro prihvaćano. Istina je da je u isto vrijeme jedna struja (Rački–

1 Znanstveni krugovi se opiru svakom drugom razmišljanju uz obrazloženje da žele ostati u sferi znanosti a ne prelaziti na političko područje, ne vodeći računa da je upravo politika bila snažna poluga kojom je to pitanje u cijelosti smješteno u okvire ćirilometodske baštine. Bilo bi svakako neznanstveno tumačiti da ćirilometodska baština nije utjecala na hrvatsku glagoljsku baštinu, ali to nipošto ne znači da se nastanak glagoljice treba sagledavati samo u okviru te baštine.

2 Podrobnije sam to pitanje obradio u članku: »Staroslavenska liturgija u biskupijama senjskoj i modruškoj u 19. stoljeću i Parčičev misal«, *Riječki teološki časopis*, I (1993), 2, str. 209–225.

Strossmayer) govorila da je budućnost Hrvatske u njezinu povezivanju s drugim Slavenima. No, u Senjsko-modruškoj biskupiji ta struja nije imala mnogo pristalica u kleru i narodu.

Na otoku Krku, pak, hrvatski je narod glavnu opasnost vidio na zapadu, od talijanskoga iredentizma. Glagoljica je tu bio dragocjen i snažan argument da je na tom području živio hrvatski narod i prema tomu – on treba biti u zajedništvu s hrvatskom maticom. To se ne odnosi samo na otok Krk, nego i na sve one krajeve u kojima je bio jak pokret za sjedinjenje s Hrvatskom. Unutar toga pokreta glagoljica i staroslavenska služba Božja bili su na visokoj cijeni. Oslonac u tom nastojanju vidjeli su u Senju, području izvan talijanskoga političkog utjecaja (Polonijo 1955: 193–200).

Možemo reći da strah od istoka u Senjsko-modruškoj biskupiji nastaje upravo u vrijeme formuliranja ćirilometodske ideje i prihvaćanja glagoljice kao puta i sredstva sjedinjenja Pravoslavne i Katoličke crkve. Spomenimo neke korake u tom nazadovanju glagoljice i staroslavenske službe Božje u Senjsko-modruškoj biskupiji.

Rafael Levaković se tuži da je njegov misal (1631.) slabo primljen u nekim dijelovima Senjsko-modruške biskupije.³ Još slabije je primljen njegov časoslov (1648.) u kojemu je dosljednije provedena rusifikacija. Naišao sam na više dopisa Rimskoj propagandi u kojima senjski i modruški svećenici izjavljaju da ne žele rusificirani *Karamanov misal* iz 1741. g. (Bogović 1982: 136–141).

Godine 1824. senjsko-modruški biskup Ježić izdaje misal pisan šćavetom. Time je još više proširena praksa da sve ono u misi što narod čuje bude na govornom jeziku. Tihi dijelovi su latinski (u Modruškoj biskupiji) ili staroslavenski (u Senjskoj). Dopuštenje za tiskanje izdao je on još 10. kolovoza 1819. g. Zanimljivo je kako obrazlaže dopuštenje za tiskanje: »Nema ništa u njemu što bi bilo protiv vjere i morala.«⁴ Tražio je za to dopuštenje državnih vlasti, ali ne i viših crkvenih.

Godine 1820. razaslao je okružnicu po svojim biskupijama u kojoj traži predbilježbu na novo izdanje *Šćaveta*. Kaže da ga treba naručiti za crkvu i za svakoga svećenika. Ne samo to, potrebno je knjigu preporučivati i laicima. Doista je uspio da su ga i laici kupovali.⁵ Josipdolski župnik obrazlaže potrebu *Šćaveta* i time što

3 Svećenici vinodolskog dekanata 12. siječnja 1636. u pismu Propagandi u Rim doduše opovrgavaju takve Levakovićeve optužbe (Arhiv Propagande, SOCG, vol. 268, f. 259, 268). Jednako tako se opravdava i senjsko-modruški biskup Agatić (Ondje, *Acta*, vol. 12, 351, 40). No, ako se trebaju opravdavati, znači da su do Rima dospjeli i drugi glasovi.

4 »Cum hoc epistolarum et Evangeliarum cum Orationibus Sanctorum, feriarumque, necnon caeterarum precum Volumen Illyricum, Schiavet nuncupatum, nihil contra fidem, ac bonos mores, nihilque contra Principem Supremum, Statumve continerat, praelo publico donari posse censemus in Domino«.

5 Usp. Biskupski arhiv Senj (dalje: BAS), *Spisi* 1820. godine pod »Šćavet«. Tako u Lešću na Dobri oberlajtnant Pavković naručuje jedan, a g. Milčetić, također laik, dva komada.

se, prevodeći u misi iz latinskog, često izlaže podsmijehu vjernika.⁶ Što znači da je za vrijeme mise imao pred sobom samo latinski misal, a one dijelove koji se glasno govore izravno je prevodio s latinskog na hrvatski.

Tridesetih godina 19. stoljeća nekadašnji profesor na Senjskom teološkom učilištu, a poslije grižanski župnik, Franjo Vrinnanin, dao je spaliti sve glagoljske spise grižanskog arhiva da se zatre trag tom »vlaškom pismu« (Lopašić 1895: 233). Vrinnanin nije izdvojen slučaj. Sličnih pogleda na glagoljicu bilo je i u drugih svećenika Senjsko-modruške biskupije.⁷

Pravaška politika o opasnosti s istoka ušla je preko nižeg klera u narod. Reakcija na Vukov *Kovčežić* (*Srbi svi i svuda*, 1849.) polako je uzimala maha i negativno se odrazila i na odnos prema glagoljici.

Najjače se taj strah od istoka u Senjsko-modruškoj biskupiji odrazio nakon izlaska *Parčičeva misala* 1893. g. Dok je u susjednoj Krčkoj biskupiji među hrvatskim klerom taj misal dočekan s oduševljenjem (Bolonić 1980: 41–43), u Senjskoj i Modruškoj biskupiji on je naišao na velika osporavanja. On je došao do izražaja najviše u župama koje su se prije nalazile na području Vojne krajine. Kao što se govori u tradicionalnoj literaturi, Parčiću je u nj vratio hrvatsku redakciju (Rački 1893: 10, 78–79),⁸ tj. onaj jezik koji se u liturgijskim knjigama hrvatskih glagoljaša nalazio prije rusifikacije. Senjsko-modruški biskup Juraj Posilović izdaje 22. travnja 1893. ovu odredbu: »S ovim izdanjem dana nam je mogućnost, ali također nastala i stroga dužnost, da počmemo u naših diecezah upotrebljavati Božju službu jezikom staroslovenskim, kako je bivalo od najstarijih vremena, te imalo biti do dana današnjega. Ono bo, što danas de facto postoji: poraba jezika čisto hrvatskoga, pa još k tome miešanje hrvatskoga s latinskim, nije pred kanoni van zla poraba«. A što je zla poraba, nastavlja biskup, »toga ni stogodišnja protivna poraba ne učini zakonitim«.⁹

Biskup je iduće godine, 23. ožujka, izdao posebnu poslanicu »častnom svećenstvu i svim vjernikom biskupija senjske i modruške ili krbavske« u kojoj obrazlaže potrebu uvođenja staroslovenske službe Božje i dokidanje upotrebe *Šćaveta*. Može se i dalje misiti latinski, ali samo tihu misu. Da bi svećenici mogli naučiti glagoljska slova, izdao je Parčić *Azbukvar*. »Zato očekujemo«, nastavlja Posilović, »od svih mladih, a i starijih svećenika, da će do pol, ili najkasnije do jedne godine dotjerati do pjevanja službe božje na jeziku staroslovenskom«. Što se starijih tiče, nastavlja biskup, »i oni će do godinu dana dosta dobro i brzo čitati. Nakon što se poslanica i evanđelje na staroslovenskom otpjevaju, neka se narodu isto pročita

6 BAS, Spis od 18. prosinca 1821. godine.

7 To nam, bar donekle, tumači činjenicu da se na području biskupija Senjske i Modruške jako malo sačuvalo glagoljskih rukopisa. Svećenici su ih rado predavali Kukuljeviću kad je obilazio župe. To je dobro, jer ih je Kukuljević sačuvalo. Ali zacijelo su takvi rukopisi dospjeli i u ruke koje ih nisu znale čuvati.

8 O tome vidi Rački 1893: 78–79.

9 *Okružnice Biskupskog ordinarijata senjskog i modruškog ili krbavskog*, 1893., br. 2, str. 11–12.

jasno i razgovjetno iz Ščaveta («*Katolički list*, 1894., br. 17, 136–140). Od početka ak. god. 1893./94. uveo je biskup na Bogoslovskom liceju u Senju Katedru za staroslavenski jezik, a od 1894. taj je jezik predmet župničkog ispita.¹⁰

Još prije nego je svećenicima počela dužnost glagoljanja, nastala je u narodu pobuna. Već 6. lipnja 1894. g. Posilović je prisiljen poslati svećenicima opomenu da s uvođenjem staroslavenske liturgije oprezno postupaju. »Katolički puk, čujuć iznenada u crkvi onaj jezik koji se čuje u crkvi grčkoistočnoj, može se lasno uzgibati, i ne samo sam doći na koju kakve krive misli, nego, kako se je i dogodilo, biti potican i bunjen od ljudi zlobnih i budalastih. Zato je potrebito da svećenstvo bude budno, pak, ako čuje ili spazi, da se u njegovu puku šire kriva mnijenja o liturgiji staroslovenskoj, ima tomu odmah na put stati, i dok se nije puk bar u većoj strani o boljem uputio, ne počimati s pjevanjem staroslovenskim«. Zatim kaže da ima Hrvata katolika, kojima je biskup u Križevcima, koji odavno služe misu na staroslavenskom jeziku. Katolik nije onaj koji se ne pokorava biskupu i Svetom Ocu. »Bilo bi ružno, kad bi tko upotrebio nepriliku nesretnih nemira za to da sam ne uči staroslovenski«¹¹ (nav. mjesto, br. 3, 15–17).

Najžešća je reakcija bila u župama bivše Vojne krajine, odnosno ondje gdje su katolici živjeli u blizini pravoslavnog življa. Događalo se da su svećenicima ukrali ili oteli »crljenu knjigu«, kako su zvali misal, i uništili je ili je vratili u Senj otkuda je poslana.¹² U Krivom putu prijeto je narod župniku da će ga kamenovati ako ne prestane pjevati »po vlaški«. Na blagdan Svetoga Roka u Perušiću je oko 5000 razjarenih ljudi opkolilo župnika i bili bi ga ubili da nije umakao u župni stan i ondje se zaključao. Kada su oružnici sljedeći dan zatvorili kolovođe pobune, masa naroda opkolila je zatvor i oslobodila ih, na očigled vlasti i oružnika. Zatražena je i vojna intervencija.¹³ Narod se pristašama župnika osvećivao paležom. U Krasnu

10 *Okrružnice*, 1894., br. 2, str. 7.

11 Nav. mj. br. 3, str. 15–17.

12 U Širokoj Kuli je narod oduzeo kapelanu glagoljski misal da ga vrati Vikarijatu u Senj (Pismo od 20. kolovoza 1894. u BAS, *Spisi*, br. 104). Upravitelj župe će 11. prosinca zamoliti Ordinarijat da mu ponovno pošalje misal (br. 429).

13 Već 17. srpnja 1893. perušićki župnik javlja da je u župi nastala buna protiv glagoljice (BAS, *Spisi*, br. 97). To se ponovilo mnogo žešće na dan Svetoga Roka 16. kolovoza 1894. (br. 92). Na to je Županijska oblast u Gospiću zamolila Ordinarijat da donese odredbe koje bi smirile bunu. Iz Ordinarijata 22. istog mjeseca odgovaraju da državne vlasti trebaju uredovati (br. 104). Još dan prije župnik perušićki ponovno moli da se poduzmu potrebni koraci, a iz Senja mu odgovaraju da ne služi pjevanu misu dok se narod ne smiri (br. 106), a 23. kolovoza Ordinarijat je zamolio telegramom velikog župana Budisavljevića da pruži zaštitu glagoljici (br. 109). Iz Gospića isti dan mole da se na mjesto pobune pošalje neki viši svećenik koji će narod upućivati i smirivati (br. 118). Na tu dužnost imenovan je gospićki župnik i podarhidakon Franjo Canjuga, a 28. kolovoza državne vlasti javljaju da su poduzete odgovarajuće mjere za smirivanje naroda (120). Mira ipak još nije bilo (v. br. 168 i 176). Čak je i u Gospiću netko ukrao staroslavenski misal (pismo od 11. rujna, br. 177). Perušićki župnik smatra da je glagoljica samo izlika za nešto drugo (br. 204). U pismu od 1. studenoga on i dalje govori o nemirima u župi (br. 304). Tek 3. lipnja iduće godine mogao je župnik zamoliti ordinarijat da se dozvoli pjevana misa – staroslavenska dakako (*Spisi*, 1895., br. 340). A 26. kolovoza

je narod prijetio župniku da će odnijeti u Kosinj čudotvorni kip Majke Božje, gdje se ne misli »po vlaški«, ako i dalje nastavi kako je započeo. Dovikivahu mu: »Dok ovo sunce nad nama svijetli, nećemo mi te maše!«¹⁴ Žestoko je bilo u Sarskom i Vagancu, a nešto mirnije, ali nipošto mirno, u Slunju.

Neki svećenici nisu vjerovali da će se glagoljica i staroslavenski uspjati nametnuti, pa su, ne samo i dalje koristili *Ščavet*, nego su i otvoreno govorili narodu protiv »vlašškoga pisma i jezika«. Tako je nakon prvog neuspjelog pokušaja da uvede staroslavenski misal radio upravitelj župe Klanac Nikola Gršković. Perušički župnik Kovačić držao je da je narod upravo zato ogorčen na njega, jer ne vjeruje da je nužno uvoditi staroslavenski, s obzirom na to da susjedni svećenik i dalje misli iz *Ščaveta*.¹⁵

Gdje se narod bunio, crkveno je nadležstvo zabranjivalo pjevanu misu. Ljudi su se time doista osjećali pogođenima, pa su tražili ubrzo pjevanu misu, makar i staroslavensku. Negdje će nemiri trajati više od godinu dana. Kao termin do kojeg je svuda trebalo uvesti staroslavensku misu određen je blagdan Svetih Ćirila i Metoda 1895. g. Samo u rijetkim slučajevima taj je termin prekoračen. Tako je u Sincu pjevana staroslavenska misa tek 15. rujna 1895. godine.

Kada se uspoređi primitak Parčićeva misala od senjsko-modruškoga i krčkoga klera, vidi se velika razlika. Kod krčkoga klera misal je shvaćan kao pobjeda narodnih težnji, a kod senjsko-modruškoga, bar u jednom dijelu, kao narodno razočaranje. Razlog je u spomenutoj politizaciji glagoljice i staroslavenskoga bogoslužja. Hrvatski narod na području Krčke biskupije osjećao se ugroženim od talijanaške struje i glagoljica mu je bila snažan dokaz da su Hrvati na onim prostorima duboko ukorijenjeni. Kod Hrvata u Senjskoj i Modruškoj biskupiji, osim u Rijeci, nije se osjećala opasnost sa zapada nego s istoka.

Taj primjer zorno ilustrira činjenicu da glagoljica nije nikada bila samo lingvističko i liturgijsko pitanje i problem. Ona je uvijek bila korištena i kao politički uteg, državni i crkveni, kako u slučajevima kada se poticao njezin razvoj, tako i onda kada se taj razvoj nastojao zaustaviti ili prekinuti. Ako se ta dimenzija njezina života ispusti iz vida, može se lako doći do krivih shvaćanja i tumačenja, kako njezina nastanka, tako i njezina života sve do danas.

1895. mogao je perušički župnik javiti da u njegovu dekanatu svi svećenici služe staroslavensku misu (br. 536). No isti dan iz Široke Kule upravitelj javlja da puk nerado prima staroslavenski (br. 534).

14 Više o toj buni: Burić 1965: 254–257.

15 Vidi o tome BAS, *Spisi*, 1894. br. 103, 113, 130, 132, 161, 174, 377, 413, 431.

Literatura

- Bogović, Mile. *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*. Zagreb. 1982.
Bolonić, Mihovil. *Otok Krk kolijevka glagoljice*. Zagreb. 1980.
Burić, Josip. »Pobjeda Šćaveta«. *Novi život*, V (1965).
Lopašić, Radoslav. »Iz 'Izvještaja o primorskim arhivima'«. *Starine JAZU*, 27 (1895).
Polonijo, Mate. »Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji«. *Radovi Staroslavenskog instituta*, 2 (1955).
Rački, Franjo. »Novo izdanje glagoljskog misala«. *Katolički list*, (1893).

Abstract

Impacts of the politicisation of Glagolitsa in the 19th century

From the very beginning a strong political influence was exerted on the life and development of both the Glagolitic alphabet and the Old Church Slavonic liturgy in Croatia. This was evident at the Split church council meetings held at the time of king Tomislav, in the 11th century when Western (Papal) influence prevailed in Dalmatia, in mid 13th century when the nature of the political relations between the West and the East changed, and up until the time when Glagolitsa and the Old Church Slavonic language in liturgy were abandoned. Particularly strong political influence was noticeable at the time of publication of the Glagolitic Breviary (Parčić's Breviary). In the neighbouring dioceses of Senj-Modruš and Krk, political influences were various, having considerable impact on the way the people and clergy of both dioceses received the Breviary. In Krk the Breviary served to assist the resistance against increasing Italianisation, and in the Senj-Modruš diocese it was perceived as opening the door to the dangerous East. The reason lies in the aforementioned politicisation of Glagolitsa and the Old Church Slavonic liturgy. The given examples clearly illustrate the fact that Glagolitsa was never just a linguistic and liturgical issue or problem. It was always used as carrying political weight by both the state and the church in cases when its development was encouraged, as well as in cases of attempts to stall or interrupt its use. If this dimension of the life of Glagolitsa is neglected this may lead to incorrect understanding and interpretation of both its emergence and its development up to the present day.